

Din Görevlilerinin Gündelik Hayat Pratikleri: Muğla ve İstanbul Örneği¹

Ebru Açık Turğuter²

Ebrar Elveren³

Özet

Günümüz Türkiye'sinde dinsel hayat gerek geleneksel gerekse de kamusal yapılanmalarla birlikte yaşatılmaya çalışılmaktadır. Bu iki alanın hukuki olarak sınırları belli olsa da yer yer iki ayrı kültür ve pratik birbirinin içine geçmekte ve sınırlar yok olmaktadır. Öyle ki, resmi bir din görevlisinin yanında gönüllü bir kişi de dini merasimlerde aynı anda topluluğa yön vermekte ya da dini ritüeli yerine getirmektedir. Söz konusu çalışma, bu alan geçişlerini akılda tutarak resmi din görevlisi kadın ve erkeklerin günümüz Türkiye'sinde eylem alanlarını, birey ve grupları etkileme ve yönlendirme derecelerini anlamaya ve yorumlamaya çalışmıştır. Çalışma, niteliksel araştırma teknikleri özelinde tasarlanmış olup; alanını Muğla Menteşe Müftülüğü'ne bağlı olan kuruluşlar ve İstanbul'daki Taksim, Beyoğlu, Kadıköy ve Maltepe ilçelerindeki kiliseler olmaktadır. Kartopu örnekleminin kullanıldığı çalışmada; yarı yapılandırılmış görüşme formu ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler 'günümüz Türkiye'sinde din görevlisi olmak', 'dini yaşantı ve gündelik yaşam ilişkisi' ve 'özel alanda eylemek' olmak üzere üç tema altında toplanmıştır. Toplanan veriler betimsel analiz tekniği ve saha notlarıyla yorumlanmıştır. Yedi Müslüman ve dört Hristiyan din görevlisi ile gerçekleştirilen görüşmelerde, din görevlilerinin toplum içerisindeki etkisinin azaldığı ve bununla birlikte mabetlerin işlevlerinin daraldığı ve geriye sadece ibadet merkezi ya da inanç turizmi özelinde turistik uğrak olarak görüldüğü ortaya çıkmıştır.

1 Çalışmanın bir kısmı X. Ulusal Sosyoloji Kongresinde (2023) sunulmuştur.

2 Dr.Öğr.Üyesi Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, ebruacik@mu.edu.tr ORCID:0000-0002-6412-5510

3 Yüksek Lisans öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü, bilgiebrelveren@gmail.com, ORCID:0009-0008-8519-3759

GİRİŞ

Kentleşmenin, okur-yazarlığın, uzmanlaşmanın, bilimsel ilerlemenin ve rasyonelliğin öneminden hareketle tarif edilen modernite, sekülerleşmenin de arttığı bir döneme işaret etmektedir. Böyle bir dönemde dini yaşam ve dini inanç, bireysel tercihlere ve bir vicdan meselesine dönüştürülmeye; toplumsallığı en aza indirgenmeye çalışılmıştır. Ancak dünyanın pek çok bölgesinde, pek çok farklı din gerek geleneksel olarak gerekse de resmi makamlarca yaşatılmaya devam ettirilmektedir. Geleneksel yapılanmalar her toplum ve kültür için farklı öneme sahipken resmi din görevlisi olmak farklı bir deneyime işaret etmektedir. En başta, içinde yaşadığı kültüre ve dine uygun bir yaşam biçiminin topluma anlatılması ve yaşatılması ile görevli olan bu kişiler ya yönetsel aygıt tarafından ya da inancın resmi kurumu tarafından seçilmekte ve atanmaktadır. Bu kişiler, görevlerine devam etmek için belirli kriterlere sahip olmak zorundadır. Bazı dinler için din görevlisi, dünyanın gidişatından sorumlu olan kişi olarak tanımlanmaktadır. Günümüz toplumlarında kitaplı üç din, kurumsallaşmış ve resmi din görevlileri eliyle yaşatılmaya çalışılmaktadır. Bunlardan biri olan ve resmi ve gayri resmî kurumlar tarafından yaşatılmaya çalışılan Hristiyanlık, dünya genelinde 2,5 milyar takipçisi üç önemli mezhebiyle (Ortodoksluk, Katoliklik, Protestanlık) en önemli dinlerin başında gelmektedir. Her iki dini görüşte de din görevlisi olabilmek için o alanlara özgü eğitimlerden geçmek gerekmektedir.

Resmi din görevlilerinin, toplum üzerinde ne tür etkileri olduğu, bu kişilerin resmi görevleri nedeniyle dinlerinin getirmiş olduğu emirleri gündelik hayatlarında hangi düzeyde uyguladıkları bu araştırmanın ana sorunsalını oluşturmaktadır. Çalışma bu amaca ulaşmak için din görevlilerinin toplumsal hayattaki konumlarına ve kendi dinlerini yaşama pratiklerine yoğunlaşmıştır. Çalışma ayrıca din görevlilerinin günümüz modern dünyasında hangi konumda olduklarını ve bu konumun gündelik yaşamı ne ölçüde etkilediğini sosyolojik olarak sorunsallaştırmaktadır.

Din Sosyolojisi'nde dini yaşamla ilgili iki önemli varsayım bulunmaktadır. Birinci ve en eskisi, dünyada sekülerleşmeyle birlikte inancın ve dinin çöküşe geçeceği ve insanların din olmadan yaşayabileceğine dair olan varsayımdır. Bu varsayım, bireylerin doğüstü güçlere bağımlılığını ortadan kaldıran, dinsel anlama ve psikolojik desteğe duydukları gereksinimi azaltan, kırsal kökenli toplumun dönüşümünü merkeze alarak yaşam standartlarının yükselmesi ve risklerin azalmasıyla bu durumun pekiştiğini savunur. Bu dönemden itibaren din, devlet ve piyasa başta olmak üzere toplumsal sistemlerin alanları birbirinden farklılaşarak uzaklaşmış ve kendi içinde uzmanlaşmıştır. Uzmanlaşma, hesaplanabilirlik ve akılcılaştırma her alanı kat

ederek dinsel inanç ve pratiği özel alana hapsedmiştir. Ancak küreselleşme ile yerel inançların bireylerin ilgisini çekmesi, kişisel tüketimin ön plana çıkıp özel alanı kat etmesi, neo-liberal politikaların bireyi hedeflemesi, internet ve sosyal medyanın etkisinin artışı dünyanın muhafazakarlaşmasıyla çakışmış ve sekülerleşme varsayımına karşı yeni bir varsayım ortaya çıkmıştır. Din Sosyolojisi'nde son yirmi yıldır önemli hale gelen bu yeni varsayım, dinin silikleşmesine değil direncine dikkatleri çeker (Giddens, 2019: 731-732; Turner, 2019:260-262). Söz konusu bu çalışma bu iki varsayımın Türkiye özelinde geçerliliğini sorgulamak üzere tasarlanmıştır. Çalışma bu amaca ulaşmak için Gündelik Hayat Sosyolojisi'nin ve Bourdieu'nun kavramlarından faydalanarak dinin toplumsal hayattaki yerini din görevlileri özelinde sorgulamaktadır.

1. GÜNDELİK HAYAT ÜZERİNDE DİN ALANININ KURLUŞU VE SERMAYE TİPLERİYLE İLİŞKİSİ

Sosyolojik değerlendirme açısından bilinen en önemli gerçek, toplumda yaşayan herhangi bir bireyin kıyafet veya yiyecek dolabında olan en basit şeyin bile yaşadığı toplumdaki kültür ve sınıf gibi önemli konumlanmalar hakkında bilgi vermesidir. Bu anlamda bireyin gündelik yaşamında yaşama ve eyleme biçimini etkileyen her anlamlandırma biçimi de sosyolojik olarak önemli olmaktadır. Bir süre Mikro Sosyoloji olarak adlandırılan bu ilgi, günümüzde Gündelik Hayat Sosyolojisi olarak anlamlandırılmaktadır. Bu alanda eserler veren Lefebvre'ye göre gündelik hayat, bireyleri kuşatan çok boyutlu bir gerçekliktir. Çalışma hayatı, aile yaşamı, boş vakit, bireysel etkinlikler ve özel yaşamın birlikteliği gündelik hayatı oluşturan en önemli bileşenlerdir. Lefebvre'ye göre gündelik olanın bilgisine ulaşırsak hem toplumun kendine has özelliklerini ortaya çıkartırız hem de toplumu daha iyi anlarız (Lefebvre, 2013: 47-48). Zira gündelik hayattaki bilgi bize aşına olduğumuz, bildiğimizi sandığımız şeylerin gerçekte neye tekabül ettiğini görmemizi sağlar. Gündelik hayatın incelenmesi, uzmanlaşmış bilimlere bir karşılaşma zemini sunduğu gibi (Lefebvre, 2007: 30) toplumu ve onun içinde eyleyen faileri anlama imkânı verir. Gündelik hayat bir olgu olarak toplumsal yaşam ile karşılıklı bir ilişki içerisinde ve dahası bireylerin gündelik hayat rutinleri, başkalarıyla kurduğu sürekli etkileşim sonucu biçim ve anlam kazanır (Giddens, 2012: 168). Gündelik hayatı anlayabilmek için toplumu, toplumu anlayabilmek için de gündelik hayatı anlamak gerekmektedir. Anlama hamlesini gerçekleştirebilmek için de yaşanan toplum ve onun sıradan döngüsünün bileşenleri incelenmelidir. Bu mefhumların önemli bir ayağını da bireyin gündelik yaşam içerisinde (Lefebvre, 2010: 19) sosyalleşmesi oluşturur.

Aile, arkadaş, eğitim, iş yeri gibi kurumlar eliyle gerçekleştirilen sosyalleşme sosyolojinin en eski konularının başında gelmektedir.

Genel olarak bakıldığında gündelik hayat sosyolojisi, sanat ve özellikle eğitim ile ilgili önemli çalışmaları olan Bourdieu'nun, dini alanla ilgili on üç makalesi vardır ve onun bu alana katkısının, modern dönemde dinin nihai işlevine dikkat çekmek olduğu söylenebilir. Modern dönemde dinin görevi, insanların toplumsal düzendeki konumlarını anlamalarına yardımcı olmaktadır. Bourdieu, modernleşme sürecinde artık dinin yerine kutsama mercii olarak devletin öne çıktığını savunur (Bourdieu, 2000:245; Bourdieu & Wacquant, 2014; Rey, 2004:333). Böylece din, kişisel alana ve vicdana indirgenip onun sosyal yönü en aza indirgenir. Bourdieu, kendinden önceki pek çok sosyolog gibi dini pratiklerin bu dünyaya yönelik oluşundan hareket etmiş ve dinin bir meşrulaştırma aracı olarak toplumsal önemine dikkatleri çekmeye çalışmıştır. Bir rıza aracı olarak din, sosyal konumların doğallaştırılıp içselleştirilmesinde önemlidir. Bu önemi anlamak için alan mefhumunu ele alan Bourdieu, alan kavramını Weber'in din sosyolojisi çalışmalarından özellikle rahip, peygamber ve büyücü arasında kurduğu ilişkiye yönelik eleştirel bir tavırla kurduğunu belirtir (Bourdieu & Wacquant, 2004:81). Bourdieu, dinin sahip olduğu gücün maddi veya fiziksel olmadığını aksine simgesel bir güç olduğunu ileri sürmektedir. Dinin meydana getirdiği simgesel iktidar, dünyaya karşı bakış açımızı belirler, onu olduğu şekliyle değil olması gerektiği şekliyle görmemizi sağlar. Gerçeklik algımızın şekillenmesinde etkin olan din, insanlar arası etkileşimi ve yine onlar arasındaki hiyerarşinin devamını da sağlar (Swartz,1997:11). Din, sembolik anlamlar sistemi olduğu gibi; yaşam ve ölüm sorusuna da sistematik bir yanıtıdır (Rey, 2007:6). Bu durumu anlatmak için Bourdieu, toplumsal uzam içinde çeşitli alanların var olduğunu ve kültürel yapılanmalar içinde dini alanın dünyaya dönük bir alan olduğunu ve onun da sermaye ve iktidar ilişkileri ile örülü olduğunu belirtir. Her alanın kendisine mahsus kuralları vardır ve her alan, kişinin sermayesi oranında başarıya ulaşabileceği bir piyasa gibi işlev görür (Bourdieu & Wacquant, 1992: 71-89). Bourdieu bir alanın oluşumunu üç evrede ele alır; özerkliğin kazanılması, yapanın ortaya çıkışı ve sembolik sermayenin ortaya çıkışı (Bourdieu, 1990:36). Alan, toplumsal olarak alınan konumların ağı olarak tanımlanabilir. Alana kimin girip kimin giremeyeceği; kimin buradaki özgül faydalara ulaşip ulaşamayacağı alanın bizzat kendisi tarafından belirlenir. Yani alanlar toplum içerisinde oluşan etkiler tarafından tanımlanmakla birlikte etkileri de alanları tanımlamaktadır. Tanımlamalar doğrultusunda alanlarda ortaya çıkan ortak nokta mücadelenin var olduğudur. Alana yeni giren ile alan üzerinde tahakküm kurmuş olan özgül sermaye sahiplerinin arasında dağıtım tekeli ve sermaye üzerine oluşturulan tanım noktasında devamlı bir

mücadele söz konusudur (Palabıyık, 2020:18). Alanın sınırlarını, tanım ve alana olan girişleri koruyup muhafaza etmek kurulu bir düzeni korumak anlamına gelmektedir. Bourdieu bu hususta alan içerisinde üretim yapan nüfusun artması sonucunda mevcut olan hiyerarşik düzeni korumanın önemini ve aciliyetinin arttırdığını belirterek bu tarz süreçlerde alanların dış etkilere daha açık olduğunu açıklamıştır (Swartz, 2011:267). Bourdieu'ya göre din; sanat, felsefe, bilim veya moda gibi diğer kültürel alanlarla benzer özelliklere sahip sembolik gücün bir sistemi olarak analiz edilebilir (Swartz, 2013:182). Bu anlamda Bourdieu'nun din sosyolojisine bir diğer katkısı da, dinî uzmanların ürettiği sır (veya nadir bilgi) ile onu tüketen hiyerarşi dışı sıradan birey ve gruplar arasında gördüğü ve daha çok ekonomik anlamda arz-talep ilişkisi olarak yorumlanabilecek bir ilişkiyi formüle etmesidir. Bu formülde bir alan olarak kurduğu dini anlamak için habitus ve sermaye kavramlarına (Yel, 2010:578) bakmak gerekmektedir.

Bourdieu, habitus kavramıyla biz ve çevremizdeki dünya arasındaki ilişkileri işaret eder. Habitus, hareketlerimizde dâhil olmak üzere dünyayı algılayışımız ve duygularımızı etkileyen önemli bir algı kalıbıdır (Yel, 2010:559). Habitus tanımından sonra Bourdieu, toplum içerisinde güç dengelerinin baskı olmadan da nasıl devam ettiğine yönelir ve burada temeli ekonomik olmak üzere sermaye sahipliğinin bu durumu etkilediğini ortaya koyar. Sermayenin dört biçiminden bahseden düşünür; bunların her birinin günlük yaşamda diğerleriyle ilişkiler esnasında nakde çevrilebilir olmasından bahseder. Bunlar ekonomik sermaye, kültürel sermaye, sosyal sermaye ve simgesel sermayedir (Swartz,2011:117). Bourdieu'nun gündelik hayatın kendisini de dahil ettiği çözümlemesi günümüz Türkiye'sinde dini alanda yer alan din görevlisi kadın ve erkeklerin yaşam tarzlarını ve eylemlerini anlamak için bu çalışmada işe koşulmuştur. Bunun için dini alanı ve gündelik yaşamı etkileyen pratikleri belirleyen kutsal kitaplarda yer alan kurallara ardından bunun dini alan içinde gündelik hayatta din görevlilerinin uygulama biçimlerine bakılacaktır.

2. KUTSAL KİTAPLARDA GÜNDELİK HAYAT

2.1. Kur'an'ı Kerim'de Gündelik Hayat

Allah'ın, yeryüzüne kulları için indirmiş olduğu mukaddes kitap Kur'an'ı Kerim, toplumsal ilişkilerden aile içi düzene kadar birçok alana değinerek toplumsal düzeni oluşturmaya çalışmıştır. Oluşturulmaya çalışılan düzen neticesinde ayetler yer yer kıssa biçiminde sunulduğu gibi emir olarak da ortaya konmuştur. Kur'an'da gündelik hayat ve din görevlilerinin yaşam tarzı için; aile, kardeşlik, temizlik, yemek, uyku konuları seçilmiştir. Bu konuların

seçilme nedeni hem bir insan için gündelik hayat pratiklerini ilk elden ilgilendirmesi hem de din görevlisinin görev tanımı için merkezi konular olmasıdır.

Kur'an'da toplumların düzen içerisinde yaşayabilmesi için gündelik hayat içerisindeki tüm alanlara değinilmiştir. Bu alanlardan en önemlilerinden biri aile hukukudur. Bu hususta Kur'an'da aile ilişkisi akrabalık ilişkisi, aile ve ailede kadın ve erkeğin görevlerine dikkat edilmiştir. Kur'an, aile kavramının önem ve değerine birçok ayetinde değinmekle birlikte bireylerin düşünüp ibret alabilmesi için anne karnındaki evreler anlatılmıştır.⁴ Anne babaya karşı iyi davranışlarda bulunmak evlada yüklenmiş bir sorumluluktur. Aile içerisindeki merhamet ve minnet duygusu aile içi ilişkileri derinleştirmekle birlikte bu duygular Kur'an'da Allah'a şükretme sebebi olarak ifade edilmektedir. Bu sebepten ötürü Kur'an'ın birçok ayetinde şükür kavramı irdelenmiş olup dönüşün yalnızca Allah'a olduğu belirtilerek telkinlerde bulunulmuştur. Ayrıca Kur'an, kıyamet ve cehennemden bahsederek cehenneme götüren her türlü 'hayasızlık' ve kötülükten uzak durulmasını emretmiştir. Bu hususta ailelerin de cehenneme ulaştıracak her türlü hareketten uzak durulması emredilmiştir.

Bir diğer konu olan kardeşlik, İslam devletinin kurulmasında büyük bir önderlik etmekle birlikte gönüllerin fethedilmesinde etkin bir rol oynamıştır. İslam devletinin oluşmasında da Ensar-Muhacir kardeşliği öncü bir rol oynamış olup⁵ geçmişini anlama ve günümüze ışık tutma noktasında da büyük bir örneklik teşkil etmektedir. Kardeşlik dolaylı ve doğrudan olarak Kur'an'da vurgulanan bir kavram olmakta birlikte uygulanması durumunda ahirette mükafatın verileceği önemli bir alandır.⁶ Kardeşler arası anlaşmazlığın olması İslam dinince hoş karşılanmamakla birlikte anlaşmazlığa düşen kişilerin çekişmesi yasaklanmıştır. Kur'an'a göre çekememezliğe düşen kişiler için büyük bir azap vardır.⁷ Müminlerin kardeş nazarıyla bakılması ayetler çerçevesinde Allah'ın rahmetinin bir tezahürü olduğundan ötürü küslük ve çekişme dostluklar içerisinde olası bir durum değildir.⁸

Gündelik yaşam pratiklerinden biri temizlik, İslam dini için büyük bir öneme sahiptir. Örneğin İslam'ın şartlarından biri olan namaz hem madden hem de manen temizlenme olarak görülmektedir. Aynı zamanda boy abdesti hem namaz kılabilmek için hem de günlük faaliyetleri yerine getirebilmek

4 Ahkaf suresi 15. ayet

5 Haşr suresi 9. ayet

6 Al-i İmran suresi 103. ayet

7 Al-i İmran suresi 105. ayet

8 Hucurat suresi 10. ayet

için başlıca şartlardandır. Burada Allah için yapılacak ibadetlerin temiz bir şekilde yapılması gerektiği anlaşılmalı birlikte Allah'ın da temizlenenleri sevdiği ayette ifade edilmiştir.⁹ Maide suresinde hem abdeste hem de boy abdestine değinilmiş olup hangi durumlarda boy abdesti almanın veyahut abdestin nasıl alınması gerektiği belirtilmiştir. Müslüman bir birey, kendini manen temiz tutması gerektiği gibi dış görünüşüne de ehemmiyet etmesi gerekmektedir. Çünkü Müslüman'ın yaşayışı ibadet nazarıyla bakılmakta olup her an ibadet ediyormuşçasına kişisel hijyenine ve kıyafetlerine dikkat edilmeyi buyurur. Bu hususta Müddessir suresinde “*Elbiseni tertemiz tut. Günablardan uzak dur*”¹⁰ emredilerek ayette maddi ve manevi olarak temizliğe işaret edilmiştir.

Kur'an'da yemek bölümünde Müslümanların neyi tüketip neyi tüketemeyecekleri; helal ve haram olarak net bir şekilde belirtilmiştir. Özellikle sarhoş eden her türlü gıda haram kılınmıştır. Bu hususta İslam toplumunda şarabın yasaklanması bir anda emredilmemiş olup toplumsal alışkanlıklar göz önüne bulundurularak yavaş yavaş yasaklanmaya başlanmıştır. Allah içkinin yasaklanması üzerine öncelikle Nahl suresinde “*Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler elde edersiniz. Bunda da aklını kullanan bir topluluk için açık delil vardır*”¹¹ buyurarak kullarını, üzüm asmaları üzerine tefekküre yöneltmekle birlikte güzel besinler ve içkinin aynı kefeve konulamayacağını da ortaya koymuştur.

Gündelik yaşam pratikleri içerisinde önemli bir yeri olan uyku, bireyin günlük aktivitelerini yerine getirmek için önemli bir fonksiyon olmakla birlikte sağlıklı bir hayat sürdürebilmek için olmazsa olmaz unsurlardandır. Günümüzde de birçok araştırmaya konu olan uykunun süresi ve ne zaman uyunması gerektiği gibi birçok konu incelenmeye devam etmektedir.¹² Uyku bir dinlenme aracı olmakla birlikte¹³ Kur'an tarafından belirli bir düzene sokularak uykunun da ibadet boyutu ele alınmıştır.¹⁴ Kur'da uyku düzeni noktasında ise gecenin bir kısmında kalkılıp namaz kılınması gerektiği¹⁵ yine gecenin gündüze yakın süreçlerinde namazın eda edilmesi gerektiği¹⁶ belirtilmiştir.

9 Mü'minin suresi 51.ayet

10 Müddessir suresi 4. ayet

11 Nahl suresi 67. ayet

12 Furkan suresi 47. ayet

13 Nebe suresi 9. ayet

14 En'am suresi 60. Ayet

15 Müzzemmil suresi 2. ayet

16 Hud suresi 114. ayet

Aile, aile içi ilişkiler, temizlik, yemek ve uyku gibi gündelik yaşamı etkileyen pratikler, bir Müslümanı daha iyi bir inanan olmasını sağlayacak şekilde düzenlenmeye çalışılmış olup, denge ve düzene dönük pratiklerle desteklenmiştir. İnanan bir kişinin gündelik hayatında ‘iyilik, temizlik ve paylaşım’ gibi güzel huylar edinmeye dönük olarak eylemesi için çeşitli emir ve yasaklar buyurulmuştur. Böylece ister resmi olsun ister olmasın her Müslüman’a Müslüman olmak bakımından dini görevler verilmiştir. Bu görevleri yerine getirme bakımından da inananlara toplumsal mertebeye müjdelenmiştir.

2.2. Kitab-ı Mukaddes’te Gündelik Hayat

Tanrı’nın kullarına yasakladığı ve müjdelediği mesajları ileten Eski ve Yeni Ahit’te de inananlar için gündelik yaşamı etkileyen pek çok ayet bulunmaktadır. Gündelik pratikleri özelinde Eski ve Yeni Ahit’e bakıldığında; İslam dininde olduğu gibi Hristiyanların inanç ve değerleri içerisinde evlilik, Hristiyan çocuklar yetiştirebilmek adına önemlidir. Kilisede yapılan evlilik İsa’nın sözleriyle gerçekleştirildiği için kilisede kıyılmayan nikahın geçerliliği bulunmamaktadır. Aynı zamanda evlilik anlaşmanın tezahürü olduğundan ötürü her iki tarafında evlenmeye gönülünün ve onayının olması gerekmektedir. Aksi halde evliliğin kilise tarafından geçerliliği olmamaktadır. Yapılan her bir evlilik ve ardından oluşan nesiller, kilisenin vücut bulmuş hali olarak kabul edilmektedir. Bu durum kilisenin aile üzerinde etkin bir rol oynadığını göstermektedir. Katolik kilisesi için evlilik her ne kadar kutsal olsa da herkes için zorunlu bir eylem değildir. Rab, bazı kişileri kendisine adanması için kullarını bekarlığa davet etmiştir.¹⁷ Evlenen kişiler için de iffetli bir yaşam şekli emredilmiştir.¹⁸ Zina, Hristiyanlık alemi için evlilik içerisinde yapılabilecek en büyük yanlıştır.¹⁹ Karı-koca arasındaki ilişki içerisinde sevginin azalması Tanrı’ya vermiş oldukları söze ihanet etmek demektir. Buradan çiftlerin evlendiklerinde Tanrı’nın da bu birlikteliğe katıldığı anlaşılmaktadır. Kısacası evlilik, İsa ile kilisenin bir sembolü olarak kabul edilmektedir.

Evlilik sonucunda doğan çocuk Hristiyan alemi için önemli olmakla birlikte çocuğun yetiştirilmesinde anne ve babaya sorumluluklar yüklenmiştir. İncil’e göre İsa’ya bağlanan kişi Tanrı’nın manevi çocuğudur. Mesih’e kavuşmanın da tek yolu kişinin algılayabileceği bir yaşa geldikten sonra gönüllü olarak O’na bağlanmasıdır. Burada anne ve babanın rolü çok büyüktür. Anne

17 I. Korintliler, 7/1-9.

18 Markos, 10/2-12.

19 Süleyman’ın Özdeyişleri, 6/27-29

ve babalar, çocuklarının dinlerini öğrenmelerini için onlara hassasiyetle yaklaşmalıdır. Çocuğa ev içerisinde dini eğitim verilmesi topluma Hristiyan bir bireyin kazandırılmasına imkân tanıyacaktır²⁰. Dini eğitim bu nedenle en başta ailenin görevidir.

Hristiyanlıkta erkek ve kadına belirli sorumluluklar verilerek ev içi düzen sağlanmaya çalışılmıştır. Erkekler çocuklarının ve eşlerinin bakımı için çalışmalı; kadınsa ev içi görevlerini yerine getirmelidir²¹. Hristiyanlık inancına göre kadının asli vazifesi öncelik olarak Hristiyanlığın riayetlerine uymak; ardından da kocasını her anlamda mutlu etmek için onun vermiş olduğu tüm kararlarda arkasında durarak ona destek olmaktır. Zira Hristiyanlıkta kadının yaradılış sebeplerinden biri de erkeğin hayatını yalnız bir şekilde geçirmemesini sağlamaktır²².

Hristiyan inancında kardeşliğe de birçok ayette vurgu yapılmıştır. Bilhassa yoksul olan kişilere eli açık olmak ve onlara yardımcı olmak gerektiği emredilmiştir²³. Gerek komşuda gerekse kan bağı olmayan manevi kardeşlerden faiz alınmaması gerektiği emredilerek "*Tanrı'ndan kork ki, kardeşin yanında yaşamını sürdürebilsin*"²⁴ buyrulmuştur. Ayrıca kardeşlik hususunda ayetlerde kardeşini seven kişinin ışıktayacağı²⁵ buyrulmuştur. Tanrı, bilhassa kardeşlik sevgisinin sürekli olması gerektiğini emrederek kişinin kendini kardeşinden yüksek görmemesi gerektiğini buyurmuştur²⁶. Böylece hem biyolojik hem de dini kardeşlerle ilişkilerin uyumlu ve iyilik dolu olması emredilmiştir.

Kardeşliğe yakın bir ilişki olan komşuluk da Hristiyan inancında önemsenmiştir. Bilhassa komşunun malına ve ırzına geçmemek konusunda birçok uyarılarda bulunulmuştur.²⁷ Hristiyan inancında adalet önemli olduğu gibi komşuya adalete bilhassa vurgu yapılmaktadır.²⁸

İnsanlarla ilişkiler dışında bireyin gündelik yaşam pratiklerine bakıldığına Kutsal kitap içerisinde yemek adabı önemli bir konu olmaktadır. Tanrı kullarına neyin yenip yenmemesi konusunda bazı emirlerde bulunmuştur²⁹

20 Mısırdan Çıkış, 20:12.

21 Koloseliler, 3/18.

22 I. Petrus, 3/7.

23 Tesniye, bölüm 15

24 Levililer 25:36-42

25 Yuhanna 2:10-16

26 Matta 7:1-5

27 Levililer 18:20

28 Levililer 19:15

29 Levililer 7:19-25

ve kutsal kitap içerisinde yemek adabına da değinilmiştir. “Öyleyse kardeşlerim, yemek için bir araya geldiğinizde birbirinizi bekleyin”³⁰ buyrulmuştur. Ayrıca Tanrı hangi kişilerle sofrasına oturulup oturulmayacağı konusunda da bazı emirlerde bulunmuştur.³¹

Yemek dışında uyku da sınırları belirlemiş pratiklerdendir. Kutsal Kitap içerisinde uykuya çok fazla meyletmemenin önemi her bir alanda görülmektedir. Örneğin Mezmurlar’da yer alan “Ölüm uykusu” kavramı, kişinin sadece maddi olarak değil manen de bir uykuya girip ölü olarak yaşamaması için³² uyarılarla doludur. Tanrıya olan yakarma esnasında uykusuzluk bağışlanma ve yalvarışın önemli bir sembolüdür³³. Bununla birlikte kutsal kitap içerisinde kulların düşünüp hayatlarını düzene sokması amacıyla çeşitli uyarılar bulunmaktadır. “Ne zamana dek yatacaksın, ey tembel kişi! Ne zaman kalkacaksın uykundan?”³⁴. Uykuyu sevmek yoksullaşmanın faktörü olarak görülmekle birlikte kalkış ve diriliş kişinin ekmeğinin bol olmasını sağlamaktadır³⁵. Bilgelik ve dünyada çekilen zahmeti anlamanın başlıca yolu gece gündüz kafa yormaktan geçmekle birlikte³⁶ kutsal kitap içerisinde uyanık olup işini özenle yapmak önemsenen bir durumdur. “Çünkü kendi düşüşünle yürümektesin.”³⁷ Bununla birlikte Sirak’da verilmiş olan öğüt günümüz gündelik hayatı için de önemli bir alandır. “Az yiyen kişi iyi uyur. Sabah erken kalkar, keyfi yerindedir. Obur kişinin yazgısı uykusuzluk, safrayla ilgili sorunlar ve sancılanmaktır.”³⁸

Kitab-ı Mukaddes’te temizlik anlayışını irdelemek gerekirse öncelik Hristiyan olmanın ilk şartı olan vaftizdir. Bilinenin aksine vaftiz, bedenin kirden arınması değil Tanrı’ya yönelen temiz vicdanın dileğidir. Vaftiz İsa Mesih’in dirilişi gibi Hristiyanları da kurtarmaktadır.³⁹ Özetle Eski ve Yeni Ahitte temizlik gündelik yaşama yön veren pratiklerdendir. Bireyin hem madden hem de manevi olarak temiz olması önemlidir. Oruç tutmak, ruhunu arındırmak ve sürekli temiz kalmak gibi rahipler için zorunlu kılınan tapınma halleri başta olmak üzere ayin temizliğine dikkat etmek, yeni katılanlar için vaftiz töreninin düzenlenmesi, banyo yapılarak temizliğin korunması,

30 Korintliler 11:30

31 Süleyman’ın Özdeyişleri 23:7-8

32 Mezmurlar/ 13:3

33 Mezmurlar/ 132:4

34 Süleyman’ın Özdeyişleri/ 6:10

35 Süleyman’ın Özdeyişleri/ 20:13

36 Vaiz/ 8:16

37 Sirak/ 13:14

38 Sirak/ 31:20

39 Petrus/ 3:21

bedensel temizlik ile ruhun arınılılığı arasında bağı kurulmasının önemsendiğı görülmüştür.

Sonuç olarak gündelik yaşam pratiklerinin inanan bireylerin inançlarını pekiştirmek, dini yaşamı uygun şekilde yaşamak ve bireyi dini açıdan temiz, doğru ve adil bir kişi haline getirmek gibi çok yönlü işlevleri bulunmaktadır. Bu anlamda dini yaşam ve gündelik hayatın örtüşmesi inanan kişinin hem bu dünyada hem de öbür dünya da mutlu olmasının anahtarıdır.

3. DİN GÖREVLİLERİ: ALAN-HABİTUS İLİŞKİSİ

Gündelik yaşam pratikleriyle ilgili dini emir ve kurallardan hareketle çıkılan alan araştırmasında; din görevlilerin toplumsal konumları, dini alana giriş şekilleri ve buradaki konumlanmaları ve sermaye sahipliğı ile gündelik yaşam pratikleri arasındaki ilişkiyi anlamak için on bir din görevlisi ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırmaya yedi Müslüman din görevlisi katılmıştır. Müslüman katılımcıların beşi erkek, ikisi kadındır. Müslüman din görevlilerin hepsi Muğla'nın Menteşe ilçesine bağı olan Menteşe Müftülüğünce görevlendirilmişlerdir. Görevliler içerisinde üç imam, bir vaize, bir Kur'an öğreticisi, bir şube müdürü ve bir ilçe müftüsü bulunmaktadır. Müslüman din görevlilerinin beşi lisans, ikisi ön lisans mezunudur. Katılımcıların hepsi İlahiyat-İslami İlimler okumuş olmakla birlikte bir kişi de doktora yapmaya devam etmektedir. Bu kişilerden ikisi yurtdışında görev yapmıştır. Bununla birlikte Müslüman din görevlilerinden beşi birçok ilde bulunarak vazifesine devam etmiş ve bir tanesi dışında hepsi Muğla dışından bu göreve atanmışlardır. Müslüman katılımcıların üçünün kardeşleri ya da eşi din görevlisidir. Müslüman katılımcılar 31-60 yaş aralığında olup; beşi evli, ikisi bekadır.

Araştırmaya dört Hristiyan din görevlisi katılmıştır ve hepsi erkektir. Hristiyan din görevlileri İstanbul'a bağı olan kiliselerden çalışmakta olup biri Katolik, biri Ortodoks, ikisi ise Protestan din görevlisidir. Hristiyan katılımcılar; biyoloji, felsefe, İngiliz Dili ve Edebiyatı ve fizik gibi lisans programlarından mezun olup bunlardan ikisi yüksek lisans yapmaya devam etmektedir. Hristiyan din görevlilerinden bir katılımcı hariç tüm katılımcılar İstanbul ili içerisinde görevlerine başlamış ve sürdürmeye devam etmektedir. Hristiyan din görevlileri göreve başlamadan önce mezun oldukları bölüm özelinden işe başlayıp belirli yaştan sonra din adamı olmaya karar vermişlerdir. Hristiyan katılımcılardan ikisinin babası din görevlisidir. Hristiyan din görevlilerinin yaşları 38-62 yaş aralığındadır.

Katılımcıların dini alana yatkınlığı hem Müslüman din görevlilerinde hem de Hristiyan din görevlilerinde görülmektedir. Katılımcıların çevresinde din

görevlisi olan kişilerin varlığı aile ve eğitimle edinilmiş habitusun önemini gözler önüne sermektedir. Ancak buradaki en önemli fark, Hristiyan din görevlisi olmanın karar vermekle başlayan ve gerekli eğitimi alıp diploma sahibi olmaya gerek olmadan çok daha kolay bir yolu olmasıdır. Zira Müslüman din görevlisi olmak için resmi eğitim ve diplomanın varlığı zorunludur. Bu anlamda İslamiyet özelinde dini alana girmek ve resmi olarak görevli olmak için kültürel sermayenin diploma özelinde varlığının önemli bir şart olduğu alenen ortadadır. Hristiyan din görevlilerinin dini görev öncesi farklı hayat deneyimine sahip olması dini alanda konumlanmayı belirli oranda etkilese de Müslüman din görevlisinin diploma derecesi dini alandaki konumunu direkt olarak etkilemektedir. Hristiyan din görevlisi olmada cinsiyet farklarının görev dağılımını etkilediği katılımcı erkek din görevlilerinden öğrenilmiş olup Müslüman kadın din görevlisi olmak günümüzde oldukça prestijli olmaya ve farklı bir deneyime tekabül etmektedir. Sonuç olarak özellikle Müslüman din görevlilerinin demografik özellikleri, ailelerinin konumları, aldıkları eğitim dini alandaki konumlanmalarını ve sermaye sahipliğini ilk elden etkilemektedir. Hristiyan din görevlilerinin ise yaşamlarındaki herhangi bir aşamada kendi kararlarını verip dini alana geçmeleri ve resmi din görevlisi olmaları çok daha kolay ve olası bir durumdur.

4. MODERN ZAMANDA DİN GÖREVLİSİ OLMAK:

Genel olarak orta sınıfın altı ya da alt sınıfın üst kesimlerine mensup olan katılımcılar için modern zamanlarda din görevlisi olmak; içerisinde çeşitli sıkıntıların olduğu bir deneyimdir. Modern bir dünyanın yüksek okur-yazarlık seviyesini, kentleşmesi, demokratikleşmeyi ve sekülerleşmeyi, bilimin ve rasyonel düşüncenin egemenliğini kapsadığını öne süren çalışmada katılımcılar bu tanımlamayı doğru bulmuşlardır. Dünyanın önemli bölgelerinin muhafazakâr partilerce yönetildiği bu dönemde neo-liberal politikaların varlığı, uluslararası mali politikaların ve sermaye sahipliğinin öneminin hep artışta olması da modern dünyayı tanımlayan diğer hususlardır. Bunun yanında çekirdek ailenin de parçalandığı, boşanma ve hukuki kuralların bireysel özgürlüğü temel aldığı ve sosyal medyanın artan etkisi gibi pek çok faktör; din görevlilerinin endişelerini arttıran faktörlerdir. Müslüman din görevlilerinin dördü, din görevlilerin artık eski konumunda olmadığı, toplum içerisinde etkisinin azaldığı ve din görevlilerine saygı duyulmağı belirtilmiştir.

“Din görevlilerini çok da önemsediklerini düşünmüyorum. Ya da onlar düşündürtmüyorlar. Yani çok lazım değilmiş gibi davranıyorlar. Toplum içerisinde çok gerekli değilmişiz gibi örneğin siz durun bizim daha önemli işlerimiz var olarak düşünüyorlar.” (ME4,27 yaş)

Müslüman katılımcılar bu soruya Muğla ili özelinde de cevap vermişlerdir. Ege ve Akdeniz bölgesinin kesişiminde yer alan Muğla ili özellikle 1970'ten sonra turizm potansiyeli ile dışa açılmaya başlamıştır. 1990'larda üniversitenin açılması ve etkinliğinin artması ile hizmet sektörünün artan etkinliği de ilin sosyo-ekonomik anlamda değişimini tetiklemiştir. İlin merkez ilçelerinde hizmet sektörü, kıyı ilçelerde turizm sektörü ve çevre ilçelerdeki tarım sektörü ile meşgul olunması nüfus dalgalanmalarının yaşanmasını getirmektedir. Ayrıca ilin merkez belediyesi son yirmi yıldır sosyal-demokrat bir partinin yönetimindedir. Bu Muğla ilinin kültür, sanat, eğitim ve çevre meselelerine karşı daha hassas bir yapıda olmasını getirmekte; din ve dini pratikler bu anlamda bireysel alanı ilgilendiren özel bir durum olarak yorumlanmaktadır. Özellikle erkek din görevlileri, burada dinin, sadece özel günlerde hatırlandığını belirtmişlerdir

“Açıkkası dinin bu hususta gerilerde olduğunu gördüm. Özellikle zengin kesimlerde din çocuk doğumları, düğün ve ölümlerde hatırlanıyor.” (ME2,42 yaş)

“Diğer memleketlerde imam olan arkadaşlarımıza yemeklere vs. davet edip el üstünde tutuyorlar. Bunu Muğla bazında söyleyecek olursak evet saygı var ama öyle tam manasıyla değil. Ama tek başına yapamayacakları şeyler var. Din vecibe olarak değil de kültürel olarak görülüyor.” (ME3,25 yaş)

“Maalesef günümüzde diyanet kurum olarak gerilerde gözüktüyor. İnsanlar diyanete pek güvenmiyor ya da farklı alguları var bu yerden yere göre değişiyor. Menteşe için bu böyle.” (ME5,25 yaş)

Kadın katılımcılar ise kendilerini özel ve önemli bir yerde görerek kendilerine saygı duyulduğunu ifade etmişlerdir.

“Çok güzel bir yerde görüyorum. İnsanlar tarafından sevilen ve saygı duyulan bir alandayım.” (MK2, 42 yaş)

“Modernlik onları değiştirmiyor. Toplum aynı toplum. Din görevlisi aynı din görevlisi. Din görevlisinin hayat tarzı ve bakış açısı değiştiği için şu an bu haldeyiz.” (ME1,42 yaş)

Kadın din görevlileri erkeklerin aksine sadece kadınlarla hemhal olmaktadır. Özellikle görüşülen katılımcılar daha çok gençlerle vakit geçirdiği için birbirini daha çok tanıma, yakın olma gibi durumlardan sonra ilişkiler daha da derinleşmektedir. Bu noktada kadın olarak alana dahil olmak ile erkek olarak dahil olmak arasında sosyal sermaye sahipliği açısından önemli bir fark olmakta ve kadın din görevlileri toplumsal açıdan çok daha fazla prestij sahibi olmaktadır.

Hristiyan din görevlilerinden iki katılımcı da tıpkı Müslüman din görevlileri gibi toplumun dine karşı bir önyargısının olduğu ve artık din görevlilerinin önemsenmediğini belirtmişlerdir. *“Önemli bir yer değil. Çünkü para getirmeyen işler günümüzde önemsiz ve saçma görünüyor. Ben inancım için buradayım dediğimde alay ederler.”* (HE2, 62 yaş)

“Pederin modern dünya içerisinde önemi büyük çünkü farklılıkların var olabilmesi ve göze batmaması, dini doğru bir şekilde öğretmeleri gerekir.” (HE1,41 yaş)

“Siyasetten dolayı farklı yöne çekme durumu oluyor. Bu durum din adamının biraz çekimser kalıyor.” (HE3,25 yaş)

Din görevlileri modern dünyada dinin yerini sekülerlikle birlikte değerlendirmişler ve dinin toplumdan uzaklaştığını, maddiyat yüklü bir dönemde yaşamının vermiş olduğu yatkınlıkla insanların, elle tutulur somut şeylere olan ilgisinin arttığını belirtmişlerdir. Müslüman din görevlileri bu durumu rasyonelliğin artışı ile birlikte ele almışlardır.

“...Şu an vaazlarda bile biraz daha mantık tarafı öne çıkıyor. Bize nimeti Allah verdi desek de bunu mantıksal bir çerçeveye oturtmaya çalışıyorsun. Çünkü artık insanlar “Bu Allah’tandır” denmesini kabul etmiyorlar. Başka şeylerde arıyorlar. Bu da günün bize verdiği kolaylıkla açıklamak için mantıksal araçları koyuyoruz...” (ME2, 25 yaş)

“Modern dünya daha çok sekülerleşmeye yönelik bir durum. Nasıl daha rahat yaşarım, gezerim, daha kaliteli olur... Modern dünya insanlara bunu benimsetince bizim insanları frenlememiz zorlaştı...” (ME6, 57 yaş)

Hristiyan din görevlileri ise kendi dinlerinin modernlikle çelişmediğini ancak alanlara, konumlara ve gelişmişlik yapısına göre dinin emirlerinin güncellenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

“...Herkes kendi davranışında. İncil okuyoruz. 2000 senedir aynı İncil’i okuyoruz. Her sene anlamı değişiyor. İşimiz kutsal kitabımızı modernliğe uyarlamak. O yüzden bizim de modern olmamız gerekir...” (HE4, 57 yaş)

Genel olarak modern zamanlarda din görevlisi olmanın zorluğunun genel güvensizlikle ve dine karşı önyargıyla mücadele ile tanımlanabileceğini belirten görüşmeciler bu nedenle artık insanlara ulaşmanın zor olduğunu belirtmişlerdir.

“Ulaşmak zorlaştı. Teknolojinin gelişmesiyle herkes farklı insanlardan her türlü konuyu öğrenme imkânı oldu. Kişi artık Kur’an’ı internette öğreniyor. Bize olan ihtiyaç azaldı gibi.” (MK1, 57 yaş)

“Din görevlilerinin hatalarından kaynaklanan ve göze sokma mertebesinden yapıldığından bağnazlık maalesef var. Bu nedenden dolayı insanlar bize kötü bakıyor. Bilgili ve okumuş olan din görevlileri bunu bertaraf etmeye çalışıyor.” (HE1, 41 yaş)

Ancak modern zamanlarda yaşamakla ilgili önemli bir faktör olan sosyal medya ile ilgili bakış açıları kişilerin alanda konumlanmalarına göre değişmektedir. Kadın din görevlileri sosyal medyanın dini anlatmada önemli bir kolaylık sağladığını belirtmiştir.

“Bir taraftan Instagram’dan canlı yayınlar yapıyoruz. Farklı şehirde bizi tanıyıp konuyu merak edenler bize ulaşmaya çalıştı ve bizi dinleme imkân buluyorlar. Fetvada bile kendi başımıza çözemeyeceğimiz konuyu rahatlıkta Zoom’dan konuşuyoruz...” (MK2,47 yaş)

Hristiyan din görevlileri sosyal medya ve interneti kolay ulaşılabilirlik açısından önemsediklerini ancak internette yanlış bilgilerin dolaşımında olmasının dini bilgi açısından zararlı olduğunu belirtmiştir.

“Öyle bir dünyada yaşıyoruz ki kendimizi uzman zannediyoruz. Sosyal medyadan uzak kalmaya çalışıyoruz. Bilge çok ama bilgiyi ayırt edecek mekanizmalarımız az.” (HE3, 38 yaş)

Bir diğer önemli konu olan ibadet merkezlerinin modern dünyadaki işlevi hakkında Müslüman din görevlileri, camiinin artık fonksiyonunun azaldığını ve niteliğini kaybettiğini belirtmiştir. Katılımcılara göre caminin önceden birleştirici bir yönü varken şimdi sadece ibadet edilen bir alan haline gelmiştir.

“Normalde toplumun merkezinde bir birleştirici unsur olması gerekirken modern dünyada camii köşeye itilmiş belirli geceler ve günlerde gidilen bir alan haline dönüştü. Ne içindeyim zamanın ne de büsbütün dışında sözü gibi cami ne çok milletle iç içe ne de milletin tamamıyla dışında” (ME4,30 yaş)

Halkın artık sadece Cuma namazlarına ve özel vakitlerde (kandil, bayram namazı vb.) camiye geldiğini ifade eden görüşmeciler diyanetin yaz kursları dışında da çeşitli faaliyetlerde bulunması gerektiğini belirtmişlerdir. Yurtdışında görev yapan Müslüman din görevlisi;

“...Kiliselerle bunu kıyaslayabilirim. İngiltere’de salı günü sağlık ocakları çocuk bakımını kilisede yapıyordu. Çocuğun boyu, kilosunu, sağlığı kilise de yapılıyordu. Bu tarz faaliyetlerle kilise daha işlevsel hale getiriliyor.” (ME2,30 yaş)

Hristiyan din görevlileri ise bu durumu farklı şekilde değerlendirmiş ve içinde bulunulan zamanla uyuşmanın gerekmediğini belirtmiştir.

“Kilise aslında modern dünyayla uyuşmayan bir yerdir ve öyle olması gerekir. Değerlerimiz modern dünya ile aynı değil. Dünya senin, marka giyin, insanları kullan düşüncesiyle yaşamak; bunlar bize uygun değil.” (HE2, 62 yaş)

Böylece din görevlileri ve ibadethanelerin modern zamanla ilişkisinin sorunlu oluşu ortaya konmakla birlikte bu durumun din görevlilerince modern araçlarla dönüştürülebileceği belirtilmiştir. Görevli kişi isterse içinde bulunduğu durumu değiştirip dönüştürebilir denilerek yine bireyselliği ve kişi merkezliliğe vurguda bulunulmuştur. Bu durum modernitenin birey merkezliliğinin dini alana da sirayet ettiğinin en önemli bulgusudur.

4.1. Özel Alanda Konumlanmalar:

Gündelik yaşam pratikler her ne kadar kamusal alanda da denk gelse asıl işler olduğu alan özel yani mahrem alanlardır. Özel alanda eş, çocuk, akraba ve komşuluk ilişkisinin ele alındığı bölümde Müslüman katılımcılar öncelikli olarak aileye değinmişlerdir. Aileyi toplumun ana yapısı olarak değerlendiren katılımcılar, ailenin korunmasının önemine vurguda bulunmuşlardır. Katılımcılara göre aile kurmak hem kişinin kendini koruması hem de neslini devam ettirmesi anlamına gelmektedir.

“Güzel bir baş olursa mutlu bir toplum, mutlu bir şehir oluşur. Aile toplumun temelidir. Bunu muhafaza etmek için hem biz hem de dinimiz çabalıyor.” (MK2,47 yaş)

Katılımcılara kutsal kitabın emrettiği bir aile yapısıyla aileyi ilişkilendirmeleri istendiğinde iki katılımcı, kadınların çalışmaları üzerinden durumu değerlendirmiştir. Bu iki katılımcıya göre kadınların çalışmaları kadın erkek eşitliğini sağlayarak yardımlaşmayı daha çok arttırmıştır.

“Günümüzde kadının daha çok ön plana çıkması. Yardımlaşmadan öte sanki işler ortaklaşa ev işi, çocuğa bakma erkeğin de görevi ve kadın erkek artık iş hayatından en içi sorumluluğa kadar artık eşit. Kadının çalışması bir açıdan özgürlük diğer açıdan maddiyatsızlık olarak ele alınabilir.” (ME3,25 yaş)

Kalan beş katılımcı ise Kur'an'ın emretmiş olduğu bir aile yapısı ile toplumun uyuşmadığını belirtmiştir. Katılımcılara göre toplumun çok fazla maddiyata kayması, uzun süreli flörtler, TV’de çıkan evlilik programları toplumu ilahi emirden uzaklaştırmaktadır.

“Allah’ın bizden istediği yapıyı erkeğe karısını iyi davranan evlatları arasında ayırmı yapmayan, saygılı bir aile yapısı vardır. Ama günümüz toplumunda gençlerde uzun süre flört dönemi var. Sonra boşanıyorlar. Bu kadar kolay bir şekilde hemen vazgeçmek var. Çok üzülüyorum” (MK2,47 yaş)

Yine Müslüman katılımcıların altısı, kutsal kitabın belirttiği olduğu bir toplumda yaşamadıklarını düşünmektedir. Katılımcılara göre Kur'an'ın emrettiği bir yaşam tarzı içerisinde yaşıyor olsaydık adaletsizlik olmaz tersine adil bir ortamda yaşıyor olurduk. Katılımcılara göre Allah'ın emrettiği bir yaşam ahlak ve maneviyat adalet ve hakkaniyet üzere sürdürülen bir yaşamdır. Böyle olmadığı için söz konusu düzenin yaşanabileceği alanlara özellikle özel alana yöneldiklerini belirtmişlerdir.

“Düşünüyorum işim gereği kızlarımla vakit geçiriyorum, ailemde de öyle bir ortam var, dinimi yaşayabileceğim insanlarla daha çok haşır neşir olmaya çalışıyorum. (MK1,57 yaş)

Özel alanda eş, çocuk, akraba ve komşuluk ilişkisinin ele alındığı bölümde Hristiyan din görevlileri öncelikli olarak günümüz aile yapısını değerlendirmişlerdir ve söz konusu bu ailenin kutsal kitaba uymadığını belirtmiştir.

“Karı koca ilişkileri hakkında bir benzetme kullanılır. Pavlus yeni anlaşmada Mesih İsa kendini kilise için nasıl feda ettiyse karılar kocaları için kendilerini feda etsin boyun eğsin. Anne babaya saygılı olma sonucunda ömrünüz uzar der. Efesliler 5. Bölüm de görebilirsiniz.” (HE3, 38 yaş)

Hristiyan din adamlarının ikisi kutsal kitabın emretmiş olduğu bir ortamda yaşadıklarını düşünmektedir. Aksini düşünen yani kutsal kitaba göre yaşanmadığını düşünen iki din görevlisi ise fikirlerini şu şekilde belirtmiştir:

“Düşünmüyorum dünyada da öyle bir toplum yok. Biz Tanrıya Rab'in egemenliği gelsin diye dua ediyoruz. Kutsal kitabımızda da uygun değil böyle bir durum. Çünkü İsa Mesih Ben sizi kurtların arasına Kuzular olarak gönderiyorum dedi” (HE2,62 yaş)

“Kesinlikle öyle bir dünyada yaşamıyoruz. Öyle bir dünyada yaşasaydık bu tarz problemlerimiz olmazdı günahlarımızdan kopmadıkça bu sorunlar yok olmaz. Nefsimizin iradesine yenik düşmek en çok yapılan günahtır” (HE3, 38 yaş)

Toplumun geneli dinin emirlerine gör yaşamasa da Müslüman din görevlileri gündelik hayat pratiklerinde dinin emrettiği buyruklara uymak için gayret gösterdiklerini belirtmişlerdir. Ancak günün getirdikleriyle dini emirlerin uyuşturulmaya çalışıldığı pek çok pratik bulunmaktadır.

“Biz genel olarak çocuklarımıza tanrıyı sevmeleri, komşuyu sevmelerini öğütüyoruz. Kendi değerlerimizle büyütme çalışıyoruz. Bir baskı üzerlerinde kurmuyoruz. Çocuklar bize örnek olarak bakıyor. Hal böyle olunca iyi örnek

olmaya çalışıyoruz. Dürüst, dini bütün ve sevgi dolu bir aile olmaya çalışıyoruz.” (HE3,38)

“Eski anlayışa göre bizde alışverişi erkekler yapardı. Ama ben dini anlamda alışverişi illa erkeğin yapması gerektiğini düşünmüyorum. Şöyle düşünüyorum iyi anlayan hangisi ise işi o yapar. Pazara gidersem örneğin çürük sebze alırsam sorun çıkabilir. O yüzden genellikle bu işi eşim yapıyor. Misafir anlamında misafir adabında kutsal kitaba göre değil de genel olarak aklımızda kalanlar gelene bir hoş geldin denmesi uğurlanması saygısızlık yapılmaması gibi bunlara dikkat edilir.” (ME2, 42 yaş)

Günün getirdikleriyle ilgili konu giyim-kuşam ve örtünmeye geldiğinde her iki kesimde benzer şekilde cevaplamışlardır. Hristiyan din görevlileri din görevlisi oldukları için bu konuya oldukça hassas yaklaşmaktadırlar.

Kilisenin pederi olduğumdan kilisenin kuralı kravattır ya da kostüm giyinmek. Eşimin de askılı mini etek giymek gibi bir lüksü yok peder eşi olduğu için.” (HE1,41 yaş)

Müslüman kadın din görevlileri de İslam'ın emrettiği bir şekilde giyim kuşama dikkat edildiği söylenmiştir.

“Ben din görevlisiysem karşıdaki kişi bana baktığında Allah'ı hatırlamalı.” (MK2, 47 yaş)

“Küçüklikten beri ailem İslami ölçüde giyinmeye gayret ederler. Annem çarşaf babam takke ve şalvarlı dolaşırdı. Ben de imam olmadan önceye kadar böyleydim. Bulduğum Muğla yöresi böyle giyinmediği için İslami ölçülere yine riayet edip cübbe şalvar dışında kıyafetler giyinmeye başladım.” (ME3, 25 yaş)

Alışveriş yapma ve ev içi dayanışma durumunda ise gündelik hayat içerisinde kültür ve dinsel dogmaların belirli bir noktalarda arka plana atıldığı görülmüştür. Çünkü incelenen kutsal kitaplarda cinsiyet rolleri paylaştırılarak kadın ve erkeğin görevi verilmiştir. Bununla birlikte ataerkil sistem yapısı ile roller daha da baskın bir hale gelerek “kadın işi, erkek işi” söylemleri anlam kazanmıştır. Modernleşme ile bu rollerin din görevlileri arasında da belirli noktalarda soyut bir hale geldiği görülmektedir.

Sonuç olarak din görevlilerinin önemli bir kısmı modern zamanlarda pek çok faktörün dini yaşamın önünde engel olduğu ve dini pratiklerin gündelik yaşamın kısıynda yer aldığı belirtmişlerdir. Modern zamanlardan önce din, gündelik yaşamdan ekonomiye, kültürden siyasete pek çok kurumu etkileyen emirlere sahip merkezi bir kurumken modern zamanda kişisel tercihe indirgenen bir alan haline gelmiştir. Din görevlileri bu azalan önemin daha güçlü kurumlar tarafından değiştirilebileceğine (devlet ya da Müslümanlık

için Diyanet Başkanlığı vb) ve bireysel çabaların önünde güçlü engellerin olduğunu belirtmişlerdir. Bir alan olarak din ve bu alanın önemli faileri olan din görevlilerinin çoğu bu anlamda konumlarının sınırlılıklarına takıldıklarını belirtmişlerdir. Ancak konu bireysel tercihler ve bireysel yaşam olduğunda din görevlileri özellikle ‘simgesel’ önemi olan giyim-kuşam konusunda oldukça hassastırlar. Ailenin ve aile içi ilişkilerin önemini vurgulayan din görevlileri kadın-erkek ilişkisinde demokratik ve eşitlikçi tavırlar sergilemişlerdir.

4.2. Bir Din Görevlisi Olarak Görevlerini Yerine Getirme Derecesi:

11 katılımcıdan oluşan alan deneyimi genel olarak modern dönemde din görevlisi olmanın çeşitli zorluklarını gözler önüne sermiştir. Ancak kadın din görevlileri toplumsal prestije denk gelen sosyal sermayeleri sayesinde daha çok kişiye ulaşma ve dini görevlerini yerine getirme tecrübesini olumlu anlamda deneyimlemektedirler.

Kadın katılımcılar, KYK kız yurdunda görev yaptıkları için daha çok genç kızlar üzerinden faaliyetler yürütmektedir. Özellikle grup olarak atölye çalışmaları ve kız öğrencilerin ihtiyaçlarına göre çeşitli aktiviteler yürütmektedirler. Bu aktiviteler içerisinde piknik, özel olarak eve davet etme, sinemaya gitme, kültürel faaliyetler gibi etkinlikler yürütülmekle birlikte kadın din görevlilerine göre yapılan bu programlar öğrenciler içerisinde büyük bir etki uyandırmıştı. Öyle ki, tesettürlü olmayan kızlar tesettüre girmiş; namaz kılmayanlar ise namaza başlamıştır. Erkek din görevlileri ise namaz sonrası camide sohbetler yaparak yaşlılara ilmiyal dersleri, çocuklara ise Kur’an eğitimi verdiklerini belirtmiştir. Özellikle çocuklara yönelik olan yaz Kur’an kurslarına erkek din görevlileri ehemmiyet göstermektedir. Ayrıca Diyanet içerisinde görevli olan din görevlileri, gençlere yönelik sohbetlerle birlikte aile üzerine çalışmalar yaparak insanları bilgilendirdiklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte camilerde sabah namazı programı yapılıp toplumun her kesimi çağrılarak ikramlar eşliğinde dini ve toplumsal sohbetler düzenlediklerini belirtmişlerdir. Ancak yapılan bunca programın ardından erkek din görevlilerinin dördü yapılan programların bireyler üzerinde bir etki uyandırmadığını düşünmektedir.

“Etkileşim var mı bunu söylemek mümkün değil. Programlardan sonra ‘hocam Teşekkür ediyoruz’ şeklinde geliniyor cenaze veya mevlitte en az 20 dakika konuşurum birçok insanın görüşü güzel oluyor ve memnun kalıyorlar.” (ME1,62 yaş)

Hristiyan din görevlileri ise insanların dini anlayabilmesi için çeşitli vaazlar vermekle birlikte özellikle gençlerle etkinlikler yaparak kilisenin onlara önem verdiğini hissettirmelerini sağlayarak bireyleri kiliseye davet etmektedirler.

Hafta içi belirli toplantılar eşliğinde Kitab-ı Mukaddes üzerine çalışmalar olmakla birlikte bir katılımcımız özel bir televizyonda saat 7'de insanların sorularına çare bulduklarını belirtmiştir. Hristiyan din görevlileri dinin sosyal bir hayat olduğunu, insanların bir din problemi yaşadığını ve camiye namaz kılmaya gelen kişilerin azalması gibi kiliselerde de cemaatin azaldığını belirtmiştir. Din görevlilerinin daha aktif çalışması gerektiğini belirten din görevlileri böylece dinin doğru mesajlarının inananlara iletilmesiyle günümüz sorunlarına bir nebze çözüm bulabileceğini belirtmişlerdir. Bir kişi dışında diğer görüşmeciler bu çabaların boşunu olmadığını düşünmektedir.

“Bir kişiye dahi etki edersek güzeldir. Bir kişi bir sonraki gün yanında bir başkasını getirir kiliseye biri mum yakarsa ve tövbe ediyorsa bizim için güzeldir...”
(HE1,41 yaş)

Müslüman din görevlileri de dini umursamayan kişiler olsa bile gençlerle faydalı bir şekilde etkileşime girdiklerini belirtmişlerdir. Yurt içerisinde Ateist, Deist, Alevi gibi birçok gençle iletişime geçerek görüşmeye devam ettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar Muğla'ya özel durumlardan da bahsetmiş ve bu ortamda bulunan kişilerin içerisinde bir boşluk olduğu ve burada din görevlilerine önemli bir görev düştüğünü ve bu boşluğu da dinle ve maneviyatla doldurmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Onlara göre dünyanın geçirmiş olduğu dönüşümler nedeniyle insanlar maddiyata daha çok önem vermekte ve böylelikle toplum dinden uzaklaşmaktadır.

Her iki dini grubun görevlileri modern dünyada din görevlisi olmanın zorluğu ile dini görevlerini yerine getirme durumu arasında dolaylı bir ilişki kurmuşlardır. Alanda olmanın ve kültürel sermayenin önemini akla getiren bu cümleler din görevlilerinin günümüz toplumsal sorunları için yeterince donanımlı olması gerektiği gibi içinde bulunulan kent mekanının da bireylerin dine olan yatkınlığını etkilediğini gözler önüne sermişlerdir.

4.3. Sosyal İlişkiler

Din görevlilerine ibadethanelerine gelen kişiler ve komşuları özelinde sorulan soruda daha çok komşuluk ilişkisi üzerinde durmuşlardır. Müslüman erkek din görevlilerinin üçü daha önce komşularıyla arasının iyi olduğunu fakat Muğla'da komşuluk ilişkilerinin pek olmadığını ilişkinin sadece merhabalaşmadan ibaret olduğunu söylemişlerdir. İki katılımcımız (ME1 ve ME4) komşuluk ilişkilerinin güzel olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların komşuluk hakkındaki fikirleri şu noktada önemlidir.

“2010'lu yıllara kadar mahalleler dikey yapılı olmadığı için herkese bir merhabalaşma vardı. İlişkiler çok sıcak ve samimiydi. Ama şu an Muğla'da görev yaptığımızdan beri şunu gördük. Sadece merhabalaşma var. Onu da

bulduğumuza şükrediyoruz...” Onu almayanlar da var takmayanlar da var. 3-5 senedir aynı binadayız. Bir selamını alamıyoruz. Biz selam veriyoruz. Böyle bir sıkıntımız var. İslam kültürünü çok duymayıp Müslüman cenahda da olsa Efendimizin selamlaşma hadisini çok duymayanlar uygulamaya çalışanları yadırgıyorlar. Sadece namaz kültürü var ama hadislerle beslenen bir tavır daha farklı oluyor.” (ME2, 42 yaş)

Müslüman kadın görevlileri ilişkilerini daha aza indirerek yaşam tarzlarına müdahale etmeden karşılaştıkları kişilerle medeni çerçeveler içerisinde hâl hatır sorduklarını ifade etmişlerdir.

“Gördüğümüzde daha çok merhaba, nasılsın genel şeyler konuşuyoruz Dini bir mevzu anlatamıyorsunuz. Onlara en güzel güzel örnek olabilmek. Önceden mahalle hayatında çok rahat gidip gelinebiliyordu. Ama şu anda kapıdan görüşmeler, doğumu, sünnet, ölüm gibi meseleler varsa onlar da davet ediyorlar.” (ME2, 42 yaş)

Hristiyan din görevlileri komşularıyla araları iyi olmakla birlikte genel olarak aynı dini görüşe sahip olan komşularla aralarının daha iyi olduğunu belirtmişlerdir.

Son olarak katılımcılara evlerinde komşu ve akrabaları için bayram, düğün, ölüm vb. dünyevi durumlar için herhangi bir hazırlık yapıp yapılmadığı sorulmuştur. Müslüman katılımcı, çeşitli hazırlıkların olduğunu belirterek durumu şu şekilde açıklamıştır:

“Mesela anne babam vefat ettiğinde Yasin okutuldu, yemekler ikram edildi. Düğünde de oğlumun sünnetinde bahçede düğün yemeği, sünnet eğlencesi ve takılar takılır. 2005 Nazilli’de sünnet merasimi yaptığımda arkadaşım gelip dedi ki “Her kesimden insan var. Sizi tebrik ediyorum.” Bundan çok memnun olmuştum. Bunu toplum istemiyor. Biz dinden aldığımız referansla her kesime insani olarak aynı mesafede duruyoruz. Kendi yaşantımızla örnek olmamız lazım. Belli bir kesime ağırlık verirsen diğer taraf gücenir. Adaleti ben böyle algılıyorum. İnsan ilişkilerinde her kesime eşit olmaya çalışıyorum.” (ME1, 62 yaş)

“Düğünler genellikle kadın erkek ayrı alanlarda olup ikramlı bir şekilde yapılır. Ayrıca düğünden önce ve sonra erkek tarafının evinde yemek ikramları yapılır. Düğünler ayrı bir şekilde genelde oynamalıdır. Bir yakınımız öldüyse taziye evi var yine ikramlı bir şekilde orada insanları ağırlıyoruz. Bayramlar da özel olarak kahvaltı yapılmaz yemek yenir.” (ME5, 25 yaş)

“İki bayram var. Paskalya ve Noel. Doğuş ve diriliş. Onlara özgü hazırlıklar olur. Bazen oruç gerekir. Bizde oruç sevdiğimiz şeylerde uzak kalmak, kutsal kitap okumaktır. Düğünlerde kutsal kitaba göre nikah gerçekleştirilir. Neşelidir ancak bildiğimiz anlamda düğün olmuyor. Biz evlendiririz gelinle damadı teslim ederiz

ve yemek yeriz. Ölümde de ölüler için dua etmiyoruz. Her ne yaptıysa kendisi için yapmıştır. Türk'üz helva yaparız. Biz insanları vaftiz ettikten sonra helva kavururuz.” (HE2,62yaş)

Katılımcılar hem kendi kültürlerinde olan adet ve geleneklerin gündelik hayata nasıl yansıdığını belirtmiş hem de kutsal kitapların emredilenleri kültürleriyle harmanlayarak yeni bir pratik oluşturmuşlardır. Sonuç olarak denilebilir ki, din görevlisi bireyler yetişmiş oldukları alana en yakın alanda eylemekte ve kendi hayat tarzlarına daha yakın olan kişilerle iletişim kurmaktadır. Bu durum bireylerin sosyal sermayesine göre komşuluk ve iş ilişkilerine girdiklerin işaret etmektedir. Daha prestijli olan kişiler daha çok kişiye ulaşmakta daha az saygı görenler ise vazifesini çizilen çerçevelerde yapmaktadır. Yetişme tarzı, hayat görüşü ve araştırmaya konu olan dini benimseme tarzı bu noktada önemli bir faktördür. Bu anlamda alan içerisinde olmak ve benzer habituslara sahip olmak sosyal ilişkilerdeki mesafeyi belirleyen en önemli faktör olmaktadır.

SONUÇ

Din Sosyolojisi özelinde tasarlanan çalışmada dinin modern zamanlarda toplumsal alana etki derecesi din görevlilerinin gündelik hayat pratiklerinden hareketle anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada ayrıca Din Sosyolojisinde etkin olan dinin günümüzde etkisinin silikleştiği ve bunun karşısında yer alan dinin geri çekilme yaşamadığı ve etkisinin sürdüğü savlarının geçerliliği de alan araştırması özelinde değerlendirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda her iki dini temsil eden on bir din görevlisine göre din ve toplum arasında sekülerleşme sonucu bir kopuş yaşanmaktadır. Bu kopuş, din görevlilerinin mevcut konumuna da etki ederek din görevlilerinin eski gücünü ve itibarını modern yaşam içerisinde kaybettiği ve bununla paralel olarak dini mabetlerin fonksiyonunun daraldığı ve belirli ritüeller haricinde işlev görmemeye başladığı yorumu yapılmıştır. Modernite dini alanı daraltmakla birlikte gündelik hayat pratiklerine de sirayet etmiştir. Birey merkezliliğin attığı bu dönemde aile, aile içi ilişkiler, komşuluk ve cinsiyetler arası ilişkiler de bu durumdan etkilenmiş, geleneksel ilişkiler yerini modern ilişkilere bırakmıştır. Özellikle modernite ile birlikte cinsiyet rollerinin dönüşümü din görevlilerinin aile içi ilişkilerine de yansımıştır. Erkek din görevlilerinin ev içi alışveriş yapması, ev içi işlerde eşlerine yardımcı olmaları bunların başında gelmektedir. Ancak ilginç bir şekilde aynı din görevlileri aile kurumunun bozulduğu yorumunda da bulunmuşlardır. Bu durum onlara göre, insanların maddiyata önem vermesi, evlilik öncesi flörtlerin artması, aile içerisinde sabrın azalması gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır. Modern dünya içerisinde geleneksel komşuluk ilişkisinin olmayışı din görevlilerince de benimsenen

bir durumdur. Görüşmeciler, farklı görüşlerde oldukları komşularıyla olan mesafelerini normalleştirmiş ve bunu günümüz toplumunun bir sonucu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Görüşmelerde bireyselleşmenin ve kişinin sadece kendinden ve varsa aile üyelerinden sorumlu olduğu anlayışının benimsendiği sonucu da ortaya çıkmıştır. Bireysellikle ilgili elde edilen bir diğer önemli veri ise dini alan içerisinde eğitim seviyesinin eşitsiz dağılımının alanın yapısını göstermesidir. Bireyler alan içinde aile ve eğitimle elde ettikleri habituslarına uygun konumlanmışlardır. Katılımcılardan çocukluktan itibaren dinsel paradigmalara yetişen ve çevresinde din görevlisi olan kişilerin alanda gelişmelerinin ve yükselmesinin daha hızlı olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların alanla ilgili aldıkları eğitimin seviyesi arttıkça konumları da yükselmektedir. Bu de bireylerin alanda eylemeleri ve dini pratikleri hem kendi hayatlarında hem de çevrelerindeki insanlara aşılama arasındaki ilişkinin yönünü göstermektedir.

Kaynakça

- Aydın M. (2018). *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi Tarih İnanç Vê İbadet*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Aydın, M. (2021). *Dinler Tarihi Tarih, İnanç. Vê İbadet*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital, J. Richardson içinde, *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1990). *In Other Words: Essay toward a Reflexive Sociology*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2000). *Pascalın Meditations*. (R. Nice, Çev.) Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2003). *Düşünümsel bir Antropoloji için Cevaplar*. (N. Ökten, Çev.) İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2008). *Sanatın Kuralları: Yazınsal Alanın Oluşumu ve Yapısı*. (N.K. Sevil, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. (2016). *Ocak ve Zanaat*. (Ü. Tatlıcan, & A. Arlı, & E. Göker, & G. Çeğin, Der.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Certeau, M. D. (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi 1 Eylem Uygulama, Üretim Sanatları*. (L. A. Özcan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Ertit, V. (2016). *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*. Ankara: Orient Yayınları.
- Durkheim, E. (2020). *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*. (Ö. Ozankaya, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (C. Güzel, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A., & Sutton, P. (2019). *Sosyoloji*. (E. Kayhan, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- <https://www.ipieta.com/>
- Kahraman A. (2019). *Mukayeseli Dinler Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/>
- Lefebvre, H. (2007). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, (I. Gürbüz, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Lefebvre, H. (2017). *Gündelik Hayatın Eleştirisi 3*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2019). *Gündelik Hayatın Eleştirisi II*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2020). *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Mayol, P. (2015). Konut. M. Certeau, L. Giard, & P. Mayol içinde, *Gündelik Hayatın Keşfi 2* (Ç. Eroğlu, & E. Ataçay, Çev., s. 35). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Neuman, W. L. (2022). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nicel Ve Nitel Yaklaşımlar* (Cilt 1). (Ö. Akkaya, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. (M. Büttün, S. B. Demir, Dü, S. Çelik, & Ö. F. Karataş, Çev.) Ankara: Pegem Akademi.
- Rey, T. (2007). *Bourdieu on Religion: Imposing Faith and Legitimacy*, London: Equinox
- Susen, S., & Turner, B. (2019). *Pierre Bourdieu'nün Mirası Eleştirel Söylemler*. (A. Gülen, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.

